

YÖRE KELİMESİ ÜZERİNE*

Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA**

Bu çalışmada “Bir bölgenin belli bir yer ve çevresini kapsayan sınırlı bölümü, havali, mahal, civar, dolay” anlamlarına gelen *yöre* kelimesi köken bilgisi açısından değerlendirilecektir.

Söz konusu kelime “çevre, muhit” anlamıyla *Dîvânu Lugati't-Türk*'ten itibaren karşımıza çıkıyor ve bugün sadece Türkiye Türkçesinde kullanılıyor.¹

Kelime *Dîvânu Lugati't-Türk*'te üç yerde geçiyor (Dankoff 1985 III: 232).² *Awlap meni koymangız / Ayık ayıp kaymangız / Akar közüm uş tengiz / Tegre yöre kuç uçar* (Kâş. 289) “Beni avlayıp bırakmayın / Söz verip sözünüzden caymayın! / Gözlerim deniz gibi akıyor işte; / (öyle ki akan gözyaşlarımın) çevresinde kuşlar uçuyor!”

Korkma angar utru turup tegre yöre / ... (Kâş. 627).³ “(Düşmandan) korkma! Ona karşı dur...”

Bu örneklerin dışında Kâşgarlı Mahmud sonunda illet harfi bulunan kelimeleri verirken *yöre* kelimesini Arapça *ḥavl* ve *ḥutâr* karşılığı olarak gösteriyor (Kâş. 454).

Kıpçak, Harezmi ve Anadolu sahasında da görülen *yöre* kelimesi bugün sadece Türkiye Türkçesinde mevcuttur: **yöre** *el-İdrâk Haşiyesi; Kitâbu'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk* 92;⁴ [*ḥavl*] (Sağol [Yüksekkaya] 1995: 191); (TTS 1972: 4693); **yöresine üşmek** Etrafında toplanmak (TTS 1972: 4702); **yöre (yüre)** 1. Çevre, 2. Harman yerinin kıyısı (DS 1979: 4308); **yöre** Avlu (DS 1979: 4309), vd.

Diğer lehçelerde *yöre* anlamında farklı kelimeler bulunuyor: Az. **etraf**, Başk. **biste**, Kzk. **töñirek**, **mañay**, **aynala**, Kırg. **aylana**, Özb. **etrâf**, **teverek**, Tat. **biste**, Trkm. **etrâp**, Uyg. **öp-çöre**, **etrap** (Ercilasun 1991: 996-997), Tuv. **kavı**, vd. (Ölmez 2007: 193).

Sevortyan Azerbaycan Türkçesindeki *yüre* biçiminin *yüri-/yürü-* kelimesinden *-e* zarf fiil ekiyle teşkil edildiğini belirtiyor (Sevortyan 1966: 265), sözlüğünde ise *çevre*, *tegre* ve *yöre* kelimelerinin anlam yakınlığından dolayı bu kelimelerin aynı anlamdaki köklerden türemiş olabileceğini, böylece *yöre* kelimesinin **yör-*’e gidebileceğini ve bunun da *yörge-* ile

* Bu çalışma Türk Dil Kurumu tarafından 20-25 Ekim 2008’de düzenlenen VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda bildiri olarak sunulmuş, ancak bildiri kitabında yazının ilk biçimi yayımlanmıştır. Burada yer alan metin ise çalışmanın değişiklikler ve ilaveler ile düzenlenmiş son biçimidir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

¹ Redhouse kelimeyi *yūra* biçiminde okuyor: The lower slopes and skirts of a mountain; the environs of any place “Bir dağın daha aşağıdaki (aşağıya doğru olan) eğimi ve etekleri; herhangi bir yerin çevresi” (Redhouse 1921: 2214).

² Atalay kelimeyi geçtiği üç yerde de birbirinden farklı okumuştur: *yére*, *yöre*, *yüre* (Atalay 1986 IV: 775, 805, 825).

³ Burada *yöre* kelimesi harekesiz yazılmıştır ve Atalay “beğenmemek” anlamındaki *yér-* fiilinin bir türevi olarak değerlendirerek kelimeyi *yére* biçiminde okumuştur (Atalay 1986 IV: 775).

⁴ A. Caferoğlu kelimeyi *yüre* biçiminde okumuştur (Caferoğlu 1931: 130).

ilişkili olabileceğini söylüyor (Sevortyan 1989: 235).⁵ Sevortyan gibi T. Gülensoy da söz konusu kelimeyi “çevrilmek, örtülmek” anlamını verdiği *yö/(ü)r-biçimindeki farazi bir köke bağlıyor (Gülensoy 2007: 1168).

Türkçede biri “yükselmek”, diğeri “örmek, dokumak” anlamına gelen iki ayrı ö:r- fiili bulunuyor. “Yükselmek” anlamındaki fiil ile abidelerden itibaren,⁶ “örmek, dokumak” anlamındaki fiille ise Karahanlılar döneminden itibaren karşılaşırız.⁷

“Yükselmek” anlamındaki fiili⁸ yöre kelimesi ile ilişkilendirmediğim için örnekleri ve fiilin geçirdiği ses ve anlam değişiklikleri üzerinde durmayacağım.

Her iki ö:r- fiilini birlikte değerlendiren Kâşgarlı Mahmud “örmek, dokumak” anlamındaki fiil için şu örneği veriyor: *ol sawdıç ö:rdi* “O sepet ördü. Elle örülen her şey için de kullanılır” (Kâş. 96). Elif maddesinde ise

⁵ B. Paçacıoğlu da kelimenin –e ekiyle türediğini belirtiyor, ama kökü üzerine bir yorum yapmıyor (Paçacıoğlu 2006: 710).

⁶ Kül Tigin abidesinde T. Tekin’in soru işaretli olarak “baş kaldırmak, isyan etmek” anlamını verdiği bir ör- fiili geçiyor: ör- Baş kaldırmak, isyan etmek (?) (KT B 1) (Tekin 1988): *kuur(ı)d(ı)n [s]og(u)d örti* “Batıda Soğdlar baş kaldırdı” (Tekin 1988: 24-25). T. Tekin *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde yazıdan belli olmamakla birlikte /ö/ ünlüsünün uzun olduğunu söylediği kelimeler içinde bu ör- fiilini de vermiştir. Bize göre bu fiil “yükselmek” anlamındaki ö:r- fiilidir. “Ayağa kalkmak” anlamına gelen bir fiilin “ayağa kalkmak”tan “harekete geçmek” anlamına geçebileceği gibi, “ayaklanmak” anlamından “çocuk yürümeye başlamak; hasta iyileşip yürüyebilir duruma gelmek; ayağa kalkıp gitmeye davranmak” anlamlarının yanı sıra mecazen “toplu biçimde zor ve şiddet kullanarak devlet güçlerine karşı gelmek, başkaldırmak, isyan etmek” anlamları ortaya çıkabilmektedir.

Söz konusu fiil, Uygur metinlerinde de görülüyor: *üç törlüg edgü yultızların örmeyük erser* (Kaya 1994: 243/5); *kolların örü kötürüp* (Tekin 1976: 65/2), vd.

⁷ Ş. Sami ör-in her türlü örme işlemi için kullanıldığını, ama tezgâhta yapılan dokuma işi için kullanılmadığını yazıyor (Sami 1317: 199).

⁸ T. Tekin “yükselmek” anlamındaki fiili şöyle değerlendiriyor: ör- (ot) çıkmak, belirlemek, yükselmek. MK ör-, Türkm. ör-, Hak. öre yukarı (Tekin 1995a: 183). SUyg. yür “yüksek yer”, yurı “yüksek; güney”, yöri “yukarı, yukarıya” < *örü, yörl- / örl- “ayağa kalkmak, kalkmak” < *ör- “yükselmek, kalkmak”, EAT örü “yukarı”, örü tur- “ayağa kalkmak”; Trkm. ör- ay., öri “yayla, otlak”, ör tur- “ayağa kalkmak” < örü tur- (= Mo. örgö- “yükseltmek, kaldırmak” < *ör-ge- (Tekin 1994b: 62).

Etymological Dictionary of the Altaic Languages “yükselmek” anlamındaki ö:r- fiili *p’öre: Tung. *pora-n, Mong. *horaj, *horgil, Türk. *ör-, Jpn. *pəə biçiminde yer alıyor (Starostin 2003: 1173):

PTung. *pora-n 1. Üst (başın), üst, 2. Atın veya insanın alını üzerine sarkan saç demeti, perçem. Evk. *xoron* 1, Neg. *xojo(n)* 1, Man. *foron* 2, SMan. *forən, forun*, Ul. *poro(n)*, Ork. *poro(n)* 1, Nan. *porō* 1, Orch. *xō(n)* “üst kısım”, Ud. *xō(n)* “yukarı”, Sol. *orō* “dağ geçidi”.

PMong. *horaj, *horgil “üst, başın üstü”, Orta Moğ. *xorai, xorgil, hurai*, Yazılı Moğ. *orai* (L 621: *orui*), *orgil* (L 618), Kh. *oroj, orgil*, Bur. *oroj*, Kalm. *orā*, Ord. *orō*, Moğ. ZM *orei*, Dag. *orē, xor*, Bao. *xoro*.

PTürk. *ör- “1. Çıkmak, yükselmek, 2. Kalkmak”, OTürk. ör- 1, Karah. ör- 1, Tur. ör 2, ör- 1, Trkm. ör-, Hal. *her-ek- 1*, Orta Türk. ör 2 (Pav. C.), Özb. or 2, Uyg. ör 2, Tat. ür 2, ür- 1, Başk. ür 2, ür- 1, Kırg. ör 2, Kzk. ör 2, ör- 1, KBalk. ör 2, KKalp. ör 2, Kum. ör 2, Nog. ör 2, SUyg. ür 2, Yak. ürüt “üst kısım, üstteki kısım”, Dolg. örüt, öttü “yan, taraf”, örüte “yukarıda”.

PJpn. *pəə: Tok. *horo*, Kyo. *horō*, Kag. *horō* (Starostin 2003: 1173).

ö:rme saç, ö:rdi örneklerini veriyor (Kâş. 9).⁹ Söz konusu fiil *Kutadgu Bilig*'in Taşkent nüshasında ise bir yerde geçiyor: *kayu işte bolsa yorık utru tut / yorık utru tutsa sanga örge kut 1311* “Hangi iş olursa olsun, sen onu tatlı dille karşıla; her işte tatlı dil kullanırsan, saadet sana bağlanır” (Arat 1979a: 148). Her iki eserde de fiilin çeşitli türevleri bulunuyor: *örk* “yular”, *örkle-* “bağlamak”, *örüg* “örgü”, *örük, örül-, ö:rme, örümçek, örüş-* “örmekte yardım ve yarış etmek”, *örgü, örgüçlen-* “örgülü saç sahibi olmak” vd.

Söz konusu fiil, bütün tarihi ve yaşayan lehçelerde görülüyor: **ör-** (Saç) örmek (GT, İM, Kİ) Kıp. (Toparlı 2003: 211); **örül-** Örülmek Harezmi. (Sağol [Yüksekkaya] 1995: 124); **örümçük** Örümcek Harezmi. (Sağol [Yüksekkaya] 1995: 124); **ör-** (İki şeyi birbirine) bükmek, sarmak, burmak, örmek (*Sanglax* 66v/22); **örme** İp (el-ablühü) (*Terceman. XV.20*), (*Letaif. XVI.55*) (TTS 1971: 3118), vd.

“Örmek” anlamındaki fiilin bugünkü lehçelerdeki biçimleri: T.T., Özb., Karaim., Kzk., KKalp., Nog., Tele., Şor., Yakut. **ör-**; Kırg. **ör-** (**örmökçü, cörgömüş** Örümcek); Alt. **ör-** (**cörgömöş** Örümcek); Gag. **ör-**¹⁰ ~ **yör-**; YUyg. **ö(r)-** ~ **örü-** (**ömçük** Örümcek); Hak. **ör-** ~ **ür-** (**ürmçik, örñmecek, ürümcek**); Trkm. **ö:r-** (**örk** İp, bağ, örük); Tuv. **örü-**; Dolg. **örü** “örgü”; Tat., Başk. **ür-**; Karaç. **cörme** “sucuk, mumbar”; Az. **hör-** (Gedebey, Gence, Qax, Qazax, Zaqatala’da **ör-**), Hal. **hiri-**, Çuv. **var** “en iyi keten türü”. Söz konusu fiilin lehçelerde birçok türevi de bulunuyor.

Fiil, uzun ünlüleri sistemli bir şekilde koruyan Türkmen Türkçesinde *ö:r-* olarak görülüyor: Trkm. *böl-*, Trkm. *öl* “yaş, nemli”, vd.

Söz konusu fiil, diğer lehçelerde çoğunlukla *ö-* veya *ü-* değişimine uğramış olarak karşımıza çıkıyor, yani normal süreli sese dönüşen *ö:-* sesi, sonraki dönemlerde /ö/ sesinin karşılaştığı bütün değişikliklere uğramıştır ve bu değişim Türk yazı dillerinin çoğunda gelişmiştir. **kōk* “gök, mavi”, Türk. *gök*, Kzk., Alt., Kırg. *kök* “yeşil”, Özb., Nog., Kmk. *kök*, Tat. *kük* gibi.

Halaççada **hiri-**, Azerbaycan Türkçesinde ise **hör-** biçiminde karşımıza çıkan *ö:r-* fiilinin kaynaklarda çoğunlukla asıl biçiminin **hōr-* olduğu kabul edilmiştir.¹¹

⁹ Aslında Kâşgarlı Mahmud her iki *ö:r-* fiilini birlikte değerlendiriyor: *Bulut ö:rdi* “Bulut ortaya çıktı, yükseldi”, *ko:y ö:rdi* “Koyun ağıldan çıktı. Koyunlar gece otlağa terk edildikleri zaman da kullanılır”; *ol sawdıç ö:rdi* “O sepet ördü. Elle örülen her şey için de kullanılır” (Kâş. 96). Fiil ayrıca *Bulut ö:rüp kö:k örtüldi* “Bulut çıkıp gökyüzünü kapladı” (Kâş. 82) ile *Ördi bulut ingraşu* “Bulut gürlüdeyerek çıktı” mısralarında da geçiyor (Kâş. 617). Kâşgarlı Mahmud *örlen-* fiilinden bahsederken (*bulut örlendi*) bunun yerine *ör-*’in kullanılmasının daha güzel olduğunu ifade ediyor (Kâş. 133). Elif maddesinde ise *ö:rme saç, ö:rdi* örneklerini veriyor (Kâş. 9). *ö:r-* “Yükselmek (bulut); geceleyin otlamaya çıkmak” (Dankoff 1985 III: 48). *ö:r-* “Örmek (saç)” (Dankoff 1985 III: 48).

¹⁰ Gagauzçada ön seste *y-* türemesinin yanı sıra *y-* düşmesi de görülür: *edi* “yedi”, *yerkek* “erkek”, *eşil* “yeşil”, *üsek* “yüksek”, *yüç* “üç”, *yüzüm* “üzüm” gibi.

¹¹ Räsänen kelimenin asıl biçimini **(h)ōr-* olarak gösteriyor (Räsänen 1969: 374). Ayrıca bk. Doerfer 1973-74: 2.

hōr- örmek: MK *ōr-*, Türkm. *ōr-*, Az. *hör-*, Çağ. *yörümçi* örümcek (Tekin 1995a: 184). Hou. *yörümçek* “örümcek”, Çağ. *yörümçi* ay. < **hōr-* “örmek”; krş. MK *örümçek* “örümcek”, *ōr-* “örmek”, İM *örümçik, örümçük* “örümcek”, Az. *hörümçek* ay., *hör-* “örmek”, Hal. *hiri-, hir-* “örmek” < **hōr-* (Tekin 1994b: 58).

G. Gülsevin, “yükselmek” ve “dokumak” anlamındaki fiilleri tek bir fiil olarak kabul edip bu fiilleri Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *h-*’li kelimelerin orijinal *p-*’ye gidenler arasında sayıyor: *hördürmek* Ördürmek (Karakoyunlu, *İğdır-Kr.) (Doerfer, *hör-* ‘weben’ şeklini vermiş.) bk. *hörküç* (I), *hörüç* (I), *hörükleme*, *höyük* (I). => TTK. *ör-* (duvar vs.)

Altay dilleri teorisi doğrultusunda Ana Altay Dilinde aslî bir **p*- ön sesi bulunduğu, bu **p*- 'lerin Türk dili ile tarihî ilgisi bulunan Moğolcada *h*-, (*f*, *ø*), Mançu-Tunguzcada *f*- (*p*, *h*, *ø*) sesine dönüştüğü, Türk dilinde ise önce *h*- 'ye dönüşüp, ardından da düştüğü ileri sürülmekte ve Türk lehçelerinde dağınık olarak görülüyorsa da düzenli olarak yaşadığı tek lehçenin Halaçça olduğu düşünülmektedir. Ancak durum çok daha karmaşıktır. Ana Altaycada **p*- ile başladığı kabul edilen birtakım kelimelerin, Halaççada *h*- ile başladığı doğrudur. Ama tamamını kapsamamaktadır, Ana Altaycada **p*- 'li tasarlanan birtakım kelimelerin Halaççada ünlü ile başladığı görülür: *p'ıç'i* “içmek”: Tung. **piçe-*; Moğ. *(*h*)*eçüg-le-*; Türk. **iç-*, Hal. *iç-*, gibi (Starostin 2003: 26). Ayrıca Ana Altaycada ünlü ile başladığı kabul edilen çok sayıda kelimenin Halaççada ön sesinde *h*- bulunduğu görülür ki üzerinde durduğumuz *ör-* fiili de bu şekildedir: *öli* (~ *-e*) Ölmek; acıkmış olmak, tükenmiş olmak: Tung. *(*x*)*olbu-*, Evk. *elbu*, *olbu-n*; Moğ. **öl-*; Türk. **öl-*, Hal. *hil-/hel-* (Starostin 2003: 27).¹²

Aslında tarihî ve çağdaş lehçelerin yanı sıra Moğol ve Mançu-Tunguz dillerinin verileri göz önünde tutularak kelimelerin Türkçedeki ilk biçimleri hakkında ipuçları elde edilebilir.¹³ Ancak *ö:r-* “örmek” fiilinin diğer dillerdeki biçimleri bir yana bırakılırsa Moğolcadaki biçimi de zaten bize fiilin **h*- ile başladığı hususunda bir ipucu vermiyor.¹⁴

Fakat Räsänen *ö:r-* “örmek” maddesinde *(*h*)*ör-* biçiminde tasarladığı kelimenin Tunguzcanın Ulça ağzında *pori-* “плести сеть (ağ

yükseltmek, saç örmek' ile ilgili. KTk. *ör-*'yukarı çıkmak, yükselmek' (OA.126); DLT *ör-*'belirmek, yükselmek' (Dizin.462); EAT *örü dur-* 'ayağa kalkmak' (TS.3122); Azb. *hör-* (Doerfer 1.131); Hal. *hiri-* (Doerfer 111,133). *Hörük* (II) [*hörüüh*] Saç örgüsü (*Eyüp-Ist; Erciş-Vn.) bk. *hördürmek*, *hörküç* (I), *höruklemek*, *höyük* (Gülsevin 2003: 136).

¹² Ayrıntılı bilgi ve başka örnekler için bk. Starostin 2003: 26-28.

¹³ Doerfer, *ör-* anlamındaki kelimenin Moğolcadan gelmiş olmayacağını, T. *örmek*, Moğ. *örmege* olarak görüldüğünü, bunun da İlk Türkçede **örmeki* 'ye gideceğini belirtir (Doerfer 1963 I: 52).

¹⁴ *Etymological Dictionary of the Altaic Languages* 'te söz konusu kelimenin diğer dillerdeki denklikleri yer alıyor:

PMong. **ör-*, Türk. **ör-*, Jpn. **śr-*, Kor. **ör-*.

PMong. **ör-* “1. Yumuşak yünden bez, 2. Örmek”, Orta Moğ. *örmege 1*, *öre- 2*; Yazılı Moğ. *örmöge*, *ermüge 1*; Kh. *örmög*, Bur. *ürmege* “hasır”, Kalm. *örmæG 1*, *örmëçi* “dokumacı”, Ord. *örmögö*, Mongr. *merge* “espèce de tissu grossier fait de poils ou de laine”.

PTürk. **ör-* “örmek”, Karah. *ör-*, Tur. *ör-*, Gag. *jör-*,¹⁴ Az. *hör-*, Trkm. *ör-*, Hal. *hiri-*, Orta Türk. *ör-*, Özb. *ör-*, Uyg. *ö(r)-*, Karaim. *ör-*, Tat. *ür-*, Başk. *ür-*, Kırg. *ör-*, Kzk. *ör-*, KKalp. *ör-*, Nog. *ör-*, Hak. *ür-*, Oyr. *ör-*, Çuv. *var* “en iyi keten türü”, Yak. *ör-*, *örü* “örgü”, Dolg. *örü* “örgü”.

PJpn. **śr-* “dokumak, örmek”, Eski Japon. *or-*, Orta Japon. *ór-*, Tok. *ór-*, Kyo. *ór-*, Kag. *ór-*.

PKor. **ör-*, Orta Kore. *ör-*, Modern Kor. *öl-*.

Mac. *orsó* “iğ, eğirmen, kirmen” < Türk. **ör-çüg* (Starostin 2003: 1059). Aslında Macarcadaki *orsó* 'nun, **ar-* maddesinde değerlendirilebileceği kanaatindeyim.

Ayrıca bk. Mo. *örmög* < **örmek* “deve yününden yumuşak kumaş”, O.Mo. *örmege* “yün gömlek”, Kal. *örmög* “bir çeşit palto”, Kal. *örmëçi* < **örmegeçi* “dokumacı” = Tkm. *ör-* “örmek”, buna karşılık Yak. *ör-* (beklenen *üör-* yerine) < diğer Türk dilleri (Poppe 1994: 169).

örmek)” olarak görüldüğünü belirtiyor (Räsänen 1969: 374). Kelimenin pek çok kaynaktan *(h)ör- biçiminde tasarlanmasının Halaççada *h-* ön sesli olarak görülmesinin dışında bir sebebi de budur, ama aslında *pori-* Türkçedeki **ar-* maddesinde değerlendirilebilir (Starostin 2003: 1151-1152).¹⁵ Ayrıca söz konusu fiilin *h-* ön sesli biçimlerinin yanı sıra *y-* ön sesli biçimleri de mevcuttur. Diğer verilerin yanı sıra bu durumu da göz önünde tutarak fiilin önündeki *h-*’nin türeme ses olarak nitelendirilmesi gerektiği düşüncesindeyim.

Azerbaycan edebi dilindeki kelime başı *h-* sesinin yansımaları ağızlardaki yansımalarına denk gelmeyebiliyor. Nitekim Azerbaycan edebi dilinde *ö:r-* fiilini *hör-* olarak görüyoruz, ama Gedebe, Gence, Qax, Qazax, Zaqatala’da fiil *ör-* biçimindedir. Bu durum başka lehçelerde de tespit edilebilir, mesela Kazak edebi dilinde baştaki *y-* sesi *c-* olarak görülür, ama Kazakçanın güney ağızlarında *y-* sesi muhafaza edilir.

Halaççada, Yeni Uygurcada ve Tuvacada *ö:r-* fiilinin sonunda ünlü bulunduğu görülüyor: Hal. *hiri-*, YUyg. *ö(r)-* ~ *örü-*, Tuv. *örü-*. Bu durumda fiil Altay dilleri teorisi doğrultusunda **hōri-* olarak tasarlanabilir. Çünkü Altay dilleri teorisine göre Türkçede tek heceli sözlerin çoğunun sonunda bir ünlü vardı.¹⁶ Bugüne kadar yapılan çalışmalar ve araştırmalar neticesinde Altay dilleri üzerinde epeyce mesafe alınmıştır, ancak yine de bu dillerin akrabalığını kabullenme noktasında zihinlerde hâlâ cevaplanmamış sorular mevcuttur. Bu sorular herhalde çok uzun zaman daha araştırmaya ve

¹⁵ **p’áru* “to spin, plait, wrap [(yün, pamuk v.b.’ni) eğirmek, (örümcek) (ağ) örmek, (ipekböceği) (koza) örmek, örmek, sarmak]”: Tung. **por-*; Mong. **horiya-*, **horçi-*; Turk. **ar-*; Kor. **pòròki*.

PTung. **por-* 1 to spin, turn round [(yün, pamuk v.b.’ni) eğirmek, çevirmek] 2 to weave (nets) [(ağ) örmek]: Evk. horol- 1; Evn. herelkin- “to turn into”; Neg. xojil- 1; Man. foro- 1; SMan. forə-, foru- 1; Ul. pori- 2

PMong. **horiya-*, **horçi-* 1 to wrap 2 to roll, rotate: MMong. xorçi- 2 (SH), orçul- 2 (IM), hura- 1, horçi-/orçi- 2 (MA 238, 186, 270), horçi- 2 (LH); WMong. orija-, oruğa- 1 (L 618, 621) orçi- 2 (L 616); Kh. orō- 1, orçi- 2; Bur. orō- 1, oršo- 2; Kalm. orā- 1, orçə- 2; Ord. orō- 1, orçin “around”; Dag. orē-; Dong. xoro- 1; Bao. horə-; S.-Yugh. horō-; Mongr. furō-, xurō- (SM 111, 185), xuro- (Minghe) 1.

PTurk. **ar-* 1 weft, woof 2 warp: OTurk. aruşi arqaı (Ough.) 1; Karakh. arqay (MK, IM) 1, ariş 2; Tur. aryaç 1, eriş, Osm. ariş 2; Az. aryaž 1, eriş 2; Turkm. arGaç 1, arGa- “шить кое-как”, eriş 2; MTurk. aryaç (Sangl.) 1, ariş (Sangl.) 2; Uzb. Dial. arya 1; Uygh. arqaq 1; Khak. arğa- “вышивать гладью”; Oyg. arkū 1; Tuv. eriş 2; Chuv. ura 1.

PKor. **pòròki* swaddlingclothes (пеленки): MKor. pòròki (Starostin 2003: 1151-1152).

Arkag “argaç; bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik” (Kâş.). *argaç*, *argeç*, *argıç*, *arkaç* 1. Dokumalarda çözgü üzerine enliliğine atılan ip, 2. Bir iplik topunun bir çalıya sarılarak aldığı kavun biçimi, 3. Kilim dokuma tezgâhı (DS 1963: 308-309). Bk. *argaç*, *argamçi*, *argamçin*, *arkaç*, *arkan* (Doerfer 1963 II: 42-43).

¹⁶ SUyg. *yürle-* “örmek”, *yürme* “saç örgüsü” (sıklık çatısı) < **hōr-* “örmek”; krş. Trkm. *ör-* ay., Hal. *hiri-* ay. < **hōri-* (Tekin 1994b: 62).

Ayrıca T. Tekin, büzülme kuramını açıklarken ise Türkmencedeki *ör-*’i Moğolca *ögesi*’ye bağlar: Türkm. *ör-* “örmek” < *ō-r-* ~ Mo. *ögesi(n)* “ağ, tuzak” (kuş ya da balık avlamak için) – Hal. *ōş* ay., Kalm. *ōši*, *ōş*, Bar. *yözü* “ağ” < Mo. *ögesi* (Tekin 1995a: 164).

tartışmaya açık kalacaktır. Ben bu konuda ihtiyatlı davranarak bu biçimleri fiilin genişlemiş biçimleri olarak görmek eğilimindeyim.

Fiilin Çuvaşçadaki biçimine baktığımızda “en iyi keten türü” anlamında *var* biçimiyle karşılaşıyoruz. Paasonen’in sözlüğünde ise “örmek” anlamında *yav-* fiili yer alıyor (Paasonen 1950: 207) ve T. Tekin bu fiili *ö:r-* fiiline bağladığı için *ö:r-* fiilini *-r-* ile türemiş gövde olarak kabul ediyor.¹⁷ Ancak bu görüşe katılmamız mümkün değildir, çünkü *ö:* ön sesi Çuvaşçada *avı, İva* (> *va*) olarak (Ceylan 1997: 180), ikinci ses durumunda ise *İva* veya çok az örnekte *ü* olarak görülür (Ceylan 1997: 180-181).

Fiil Gagauzcada *ör-* ~ *yör-* olarak görülüyor. Aslında biz diğer sahalarda da fiilin önünde *y-* veya *y-*’den dönüşmüş olan *c-* sesini görebiliyoruz. Yine aynı fiilin Karaçay Türkçesinde *cörme* “sucuk, mumbar”, Kırgızca ve Altaycada *cörgömüş* “örümcek” biçiminde türevleri bulunuyor. Türkiye Türkçesinde *yörek/örek* Çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ (*DS* 1979: 4309); *yöremeç* Kenevirde bükülmüş ince sicim, organ (*DS* 1979: 4309); *örme* 1. Kıldan örülerek yapılan ip, 2. İpten örülmüş kuşak, 3. Yünden örülmüş kazak (*DS* 1977: 3348); *örme* Sepet (*DS* 1977: 3348); *örü* Kenetlenmiş, birbirine girmiş (*DS* 1977: 3351); *örü/örük* Mısır, soğan vb. yiyeceklerin saplarını örerek yapılan hevenk (*DS* 1977: 3351); *örücü* 1. Mimar, 2. Yapı ustası (*DS* 1977: 3352); *örük* Hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, organ (*DS* 1977: 3352); *örüklü* Ayağından bağlı hayvan (*DS* 1979: 3352); *örülü* Omuzdan aşağı sarkıtılan saç örgüleri (*DS* 1977: 3353); *yörmelemek* Teyellemek, iri iri dikmek (*DS* 1979: 4309) biçimleri görülüyor.

Türkçede ünlü ile başlayan kelimelerin başında *y* sesinin türemesine hem oldukça sık rastlanıyor, hem de hemen hemen her dönemde ve Türk dilinin değişik sahalalarında, hatta Türkçeye girmiş yabancı asıllı kelimelerde bile görülebiliyor. Her ne kadar ön seste sebepsiz ünsüz türemeleri de görülüyorsa (*eger* > *heger*, *elbet* > *helbet*, *in-/en-* > *yen-*, *esir* > *yesir* vb.) da bu hususta hâkim olan görüş Türkçede her dönemde görülebilen *y-* türemesinin çoğunlukla ünlü uzunluğundan kaynaklandığı yönündedir. Bu hususta türeme *y-* sesli bütün kelimeler üzerinde yapılacak araştırmalar sonucunda daha kesin sonuçlara ulaşılabilir. Doerfer ise Halaççada **hı-*, **hi-* ve **hü-* ile başlayan sözcüklerin Genel Türkçe karşılıklarında bazan *0-* bazan da *y-* bulunduğu (Uyg. *ıgla-* -*yıgla-* = Hal. *hiğla-* 'ağlamak', *üt - yüt* = Hal. *hi't* “delik”, vb.) hareketle, bu gibi Genel Türkçe örneklerdeki *y-* sesinin türeme olmayıp kaybolan eski ve birincil *h-* sesinin bir izi ya da kalıntısı olduğunu ileri sürer (Doerfer 1981). Ama bu görüşe katılmak mümkün değildir.

ör- fiili “örmek; iplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak işlemek” gibi anlamların yanı sıra “duvar yapmak veya onarmak” gibi anlamları da ihtiva ediyor, hatta bu fiilin bir türevi olan *örüm* “sınır”, “çevre”, “tarlanın çevresine yapılan çit” vb. anlamlarına geliyor (*DS* 1977: 3353). *Örek* “duvar” anlamıyla (*DS* 1977: 3344), *örü* “tarlalarda sele karşı taştan yapılmış set” (*TS*) ve “duvar” anlamıyla (*DS* 1977: 3344) kullanılmaktadır. Ayrıca *örüğü kırmak* “kaçmak, sıvışmak, uzaklaşmak” (*DS* 1977: 3352) gibi örneklerin de göz ardı edilmemesi gerekir.

¹⁷ Çuv. *yav-* “örmek” < **yev-* < **ö-* = AT *ör-*, Türkm. *ör-* < *ö-r-* (Tekin 1995a: 141).

Söz konusu fiilin diğer sahalardaki y-’li biçimlerinin yanı sıra Türkiye Türkçesinde de y- ön sesli biçimleri mevcuttur. Hatta y-’li ve y-’siz biçimler bir arada kullanılabilir. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarında *öre* “çevre, dolay” biçimi de bulunuyor (*Ünye –Or.) (DS 1977: 3344).¹⁸

Sonuç olarak *yöre* kelimesi “çevrilmiş, sınırlandırılmış, örülmüş” anlamıyla *ö:r-* fiilinin y- ön sesli biçiminin –A zarf fiil ekli bir türevi olmalıdır (*tegre, çevre* gibi).¹⁹

BİBLİYOGRAFYA

- Akalın, Şükrü Halûk. “Üzerlik.” [turkoloji.cu.edu.tr /CUKUROVA/sempozyum/semp_2/akalin.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/akalin.pdf) (Erişim tarihi: 24.12.2007)
- Aksu, Nurettin ve Ayfer Işık (1997). *Türkiye Türkçözü Kırgız Türkçözü Sözdüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı yayınları.
- [Arat], G. R. Rachmati (1932). “Zur Heilkunde der Uiguren II”, *SPAW*, Phil. Hist. Cl. 1932, XXII, 401-448.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979a). *Kutadgu Bilig: Metin. I*. Tıpkıçekimle yapılmış 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979b). *Kutadgu Bilig: İndeks. III*. Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1988). *Kutadgu Bilig: Çeviri, II*, 4. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem ve Klara Kuular (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

¹⁸ Fiilin *ör-/hör-/yör-* biçimlerinin çeşitli türevleri bulunuyor: *hörümçek* “örümcek” (Az.), *örbek* “1. Kalın çuhadan yapılmış üst giysi, 2. Kara yünden yapılmış el yapımı çuha, 3. Kuş tüyünden yapılmış küpe” (Hak.), *örek* “duvarcı ve dülgel eliyle yapılmış her türlü yapı, duvar” (TT), *örgimçek* “örümcek” (Özb.), *örgü* (TT), *örgün* (TT), *örk* “hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalıp ip, örük” (TT), *örkle-* “hayvanları otlatmak için otlığa götürüp bağlamak” (Trkm.), *örme* (TT), *örmekşi* “örümcek” (Kzk.), *örücü* (TT), *örük* (TT), *örükçü* “dizgici, mürettip” (Tuv.), *örül-* (TT), *örülü* (TT), *örülüş* (TT), *örüm* “1. Örme, 2. Kamçının tutma kısmı” (Alt.), *örümcek* (TT), *örün-* “Saçlarını örmek” (Şor.), *örüntü* “nesnelerin belli bir düzen içinde yerleştirilmesi” (TT), *örüş* (TT), *örüü battax* “örgü” (Yak.), *ürmekşi* “örümcek” (Başk.) vd. *örklemek/örüklemek* Hayvanı otlatması için uzunca bir iple çayıra bağlamak (DS 1977: 3348); *yörek/örek* Çocuğun, beşikten düşmemesi için, yorganın üstünden beşiğe bağlanan bez bağ (DS 1979: 4309); *örme* 1. Kıldan örülerek yapılan ip, 2. İpten örülmüş kuşak, 3. Yünden örülmüş kazak (DS 1977: 3348); *örme* Sepet (DS 1977: 3348); *örü* Kenetlenmiş, birbirine girmiş (DS 1977: 3351); *örü/örük* Mısır, soğan vb. yiyeceklerin saplarını örerek yapılan hevenk (DS 1977: 3351); *örücü* 1. Mimar, 2. Yapı ustası (DS 1977: 3352); *örük* Hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, urgan (DS 1977: 3352); *örüklü* Ayağından bağlı hayvan (DS 1979: 3352); *örülüp* Omuzdan aşağı sarkıtılan saç örgüleri (DS 1977: 3353); *yörmelemek* Teyellemek, iri iri dikmek (DS 1979: 4309).

Kazakçada “atın ayağını bağlama usulü” anlamında *öre* II (Oraltay 1984: 219) ve “1. Bağlamak için kullanılan özel ip, 2. İnsanın fikir, düşüncesine engel olmak” anlamlarında *örelilik* (Oraltay 1984: 219) kelimeleri bulunuyor. Bunlar da *ör-* fiilinin türevleridir.

¹⁹ -A eki ile ilgili olarak bk. Brockelmann 1954: 88; Räsänen 1957: 114; Clauson 1962: 150; Kononov 1980: 140; Eckmann 1988: 37; Gabain 1988: 51, 85, 272-292; Erdal 1991: 403; Berta 1996: 589-592, 671; Tekin 2003a: 88-89, vd. Brockelmann –A ekinin örnekleri arasında “Traumdeutung” anlamındaki *yöre* kelimesini de veriyor, ama bu kelimenin üzerinde durduğumuz kelime ile ilişkisi yoktur (88).

- Atalay, Besim, çev. (1985-1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi. I-III; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks". IV. 2. baskı.* Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2005). *Kubbealtı Lugatı, Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük.* Redaksiyon-Etimoloji: Ahmet Topaloğlu, 1-3, İstanbul: Kubbealtı yayınları.
- Azmun, Yusuf (1994). "Türkmen Diliniñ Gıuşğa ve Uzun Çekimli Fonemaları ve Olariñ Semantik Fonksiyası", *Dil Dergisi (Language Journal)*, 15, Ocak, 73-77.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy yazık II.* Moskova.
- Benzing, J. "Çuvaşça." Çev. Zeki Kaymaz. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, V/2, 303-309.
- Berta, Árpád (1996). *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptischakisch-Türkischen.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bogoroditskiy, B. A. (1953). *Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie v svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami.* Kazan.
- Böhtlingk, O. (1848-1851). *Über die Sprache der Jakuten.* I-II, St Petersburg.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens.* Leiden.
- Buran, Ahmet (2006). "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzalarında İkincil Uzun Ünlüler." *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat Ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Erciyes Üniversitesi, 10-12 Nisan, Kayseri.
- Ceylan [Yılmaz], Emine (1994). "Türkçe y- ~ ø, Halaçça h-, Çuvaşça ś-, y-, v- Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları 4*, Ankara 1994: 145-158.
- Clauson, Sir Gerard (introduction and indices) (*Sanglax*) (1960). *Muhammad Mehdî Xân. Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language.* London.
- Clauson, Sir Gerard (1962). *Turkish and Mongolian Studies.* London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish.* Oxford.
- Dankoff, Robert ve James Kelly, haz. (1982-1985). *Mahmûd al-Kâşgarî. Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk) = Türk Şiveleri Lügatı*, I-III, Harvard University: Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources.
- Doerfer, G. (1971). *Khalaj Materials.* Bloomington.
- Doerfer, Gerhard (1963-75). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen.* I-IV. Wiesbaden.
- Doerfer, Gerhard (1973-74). "Eski Türkçe ile Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk." Çev. Semih Tezcan. *TDAY Belleten*, 1-12.
- Doerfer, Gerhard (1981). "Materialien zu türk. h- (I)", *UAJb. Neue Folge 1*, 93-141.
- Doerfer, Gerhard (1993). "Halaçça h-'nin Diğer Türk Dillerindeki Karşılığı Üzerine." *Türk Dilleri Araştırmaları 3*: 285-288.
- Eckmann, János (1988). *Çağatayca El Kitabı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve diğerleri (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: Kılavuz Kitap.* I. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.

- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. 3, Edit. Denis Sinor ve Nicola di Cosmo. Leiden-Boston: Brill.
- Erdem, Mehmet Dursun (2008). "Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3 Spring, 502-562.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 2. baskı. Ankara.
- Gabain, Annemarie Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gabain, Annemarie Von (2007). "Türk Dillerinin Tipik Özellikleri." Çev. Mevlüt Gültekin. *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, Bahar, 307-326.
- Gaydarci, G. A., E. K. Koltza, L. A. Pokrovskaya ve B. P. Tukan (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Red. N.A. Baskakov, Akt. A. Mecit Doğru ve İsmail Kaynak. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. I-II. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülsevin, Gürer (1987). "Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine." *TDAY Belleten*, 173-200.
- Gülsevin, Gürer (2003) "Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine", *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten 2001, I-II*, 129-146.
- Gülsevin, Gürer (2005). "Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): "üzüm/yüzüm; öllük/höllük" türeme mi düşme mi? / On the wide spread mistakes in publication of dialect researches (3): Are "üzüm/yüzüm; öllük/Höllük" 'prothesis' or 'apheresis'?" *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, V, 2, Kış, 207-213.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Muvaffak Duranlı, haz. (1999). *N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Viktor Butanayev, Almagül İsina, Erdal Şahin, Liaisan Şahin, Aylin Koç, haz. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karaağaç, Günay (1997). *Lutfî Divanı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- [Kâşgarlı Mahmud] (1941) (Kâş.). *Divanü Lûgati't-Türk Tıpkıbasımı "Faksimile"*. Ankara: T[ürk] D[il] K[urumu].
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kaydarov, A.T. (1969). *Razvitie sovremennogo uygurskogo literaturnogo yazıka*. Almata.
- Kirişcioğlu, F., "Saha ve Türkmen Türkçelerinde Eklerdeki Uzun Ünlü ve Diftonglar", *3.Uluslar arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara 1999, 669-673.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnaja turkmen. Soçinenie Abu-l-Gazi xana xivinskogo*. Moskva-Leningrad.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika jazyka tjurkskix runičeskix pamjatnikov VII-IX vv*. Leningrad.

- Korkmaz, Zeynep (1953). "Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Vokal Uzunlukları Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1953, 197-203.
- Korkmaz, Zeynep (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)*. Ankara.
- Kürenov, S. (1990). "Türkmencede Aslı ve Dolaylı Uzun Ünlüler", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 14, Center for Middle East Studies of Harvard University, 1990, s. 75-94.
- Ligeti, Lajos (1940-42). "Türkçede Uzun Vokaller". Çev. Tayyip Gökbilgin. *Türkiyat Mecmuası*, 7-8, 1, 82-94 [Magyar Nyelv XXXIV, 3-4, Mart-Nisan 1938, 65-76'dan]
- Malov, S. E. (1951). *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Moskva-Leningrad.
- Müller, F.W.K. (1911). "Uigurica II." *AKPAW*, Phil. Hist. Cl. 1910, 3, 4-7.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Nemeth, Gyula (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Çev. Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Nemeth, Gyula (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. Çev. Kemal Aytaç. Ankara: 1990.
- Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar, çev. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1991). "Ana Altayca Sözbaşı *d-." *Türk Dilleri Araştırmaları*: 167-190.
- Ölmez, Mehmet (2007). *Tuwinischer Wortschatz: mit alttürkischen und mongolischen Parallelen-Tuvacanın Söz Varlığı: Eski Türkçe ve Moğolca Denkleleriyle*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ölmez, Mehmet (1995). "Halaçlar ve Halaçça." *Çağdaş Türk Dili*, 84, 15-22.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: TDK.
- Paçacıoğlu, Burhan (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcüğü Dağarcığı*. Ankara.
- Poppe, Nikolaus (1994). *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. Çev. Zeki Kaymaz. İstanbul.
- Pröhle, Wilhelm (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*. Çev. Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Ramstedt, G. J. (1922). "Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen." *JSFOu* 38 (3): 3-34.
- Ramstedt, G. J. (1957). *Vvedenie v altayskoe yazıkoznanie*. Moskva.
- Ramstedt, G. J. "Der j- laut und damit zusammenhängende fragen." *KSz*, 16, 66-84.
- Räsänen, Martti (1920). *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, *MSFOu* XLVIII, Helsinki.
- Räsänen, Martti (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,1.
- Redhouse, Sir James W. (1921). *A Turkish and English Lexicon*. New impression. Constantinople.

- Röhrborn, Klaus (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Wiesbaden.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve N. A. Kuçığaşeva (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Şükrü Halûk Akalın ve Çaştengin Turgunbayev. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Sağol [Yüksekkaya], Gülden (1993). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text*. I, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Sağol [Yüksekkaya], Gülden (1995). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Glossary*. II, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Serebrennikov, B. A. (1966). "Zur Frage nach dem Ursprung der prothetischen *v* und *j* im Tschuwaschischen." *AOH* 19: 57-65.
- Serebrennikov, B. A. ve N. Z. Gandjeva (1986). *Sravnitel'na-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov*. Moskva.
- Sevortyan, E. V. (1962). *Afiksı glagolobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıke*. Opit sravnitel'nogo issledovaniya. Moskva.
- Sevortyan, E. V. (1966). *Afiksı imennogo slovoobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıke*. Opit sravnitel'nogo issledovaniya. Moskva.
- Sevortyan, E. V. (1974-1997). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Starostin, Sergei, Anna Dybo ve Oleg Mudrak (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. With assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov. I-III. Leiden-Boston: Brill.
- Şçerbak, A. M. (1970). *Sravnitel'naya fonetika tyurkskix yazıkov*. Leningrad.
- Şemseddin Sâmi (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Şirâliyev, M. Ş. ve M. İ. İslamov (red.) (1999-2003). *Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti*. I-II. Ankara: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu-Türk Dil Kurumu.
- Tannagaşeva, Nadejda Nikolaevna Kurpeşko ve Şükrü Halûk Akalın (1995). *Şor Sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Maytrisimit. Burkancılarnın Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- Tekin, Talât (1977). "Ön Türkçede Ünsüz Yitimi." *TDAY Belleten*, 35-51.
- Tekin, Talât (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, Talât (1989). *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, Talât (1994a). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- Tekin, Talât (1994b). "Türk Dillerinde Önsese y- Türemesi." *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 51-66.
- Tekin, Talât (1995a). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- Tekin, Talât, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker (haz.) (1995b). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg.

- Tekin, Talât (1998 [2003]). "Turkic yurt = Mongolian nutug." *Makaleler I: Altayistik*. 377-382. Orijinali: (2003). *Studia Etymologica Cracoviensia*, 3, 129-133.
- Tekin, Talât (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tezcan, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Doçentlik Tezi.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tuna, O. N. (1960), "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", *TDAY-Belleten 1960*, 213-282.
- Türk Dil Kurumu (1963-1982) (*DS*). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. I-XII*, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (*TS*) (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (*TS*) (2008). *Türkçe Sözlük*. Ankara (Yoğun Disk).
- Türk Dil Kurumu (*TTS*) (1963-1977). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. I-VIII*. Ankara, 1963-1977.
- Vasiliev, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Yudahin, K. K. (1988) *Kırgız Sözlüğü. I-II*. Çev. Abdullah Taymas. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.